

”ודע כי הלוחות היו מרובעות” (רבנו בחיי, שמות לא, יח)

צורתם של לוחות הברית

לוחות ראשונים ניתנו למשה מן השמיים ”עלה אלו הִהָרָה וְהָיָה יָסַם וְאֶתְנָה לָךְ אֶת לוחֹת הָאֶבֶן וְהִתְנַחֲמָה וְהִפְצִינָה אֶשֶׁר בְּתִבְתֵּי לְהוֹרֹתָם” (שמות כב, יב). לעומת זאת משה הכין את לוחות שניים מסלעי הארץ, ”פָּסַל לָךְ יָשְׁנֵי לוחֹת אֲבָנִים פְּרָאשֵׁיִם” (שמות לד, א). במדרש: שאמר לו הקדוש ברוך הוא, פסל לך שני לוחות, והראה לו הקדוש ברוך הוא פחצב של סנפיריטון (אבן יקרה) בתוך אהלו ופסלו פפנו, ואמר פסל לך, הפסולת שלך, ופשמ נעשה פלך (עשיר) (תנחומא כי תשא כט, ג; ירושלמי שקלים ה, ב).

בפרקי דרבי אליעזר מובא:

רב כהנא אומר הלוחות לא נבראו מן הארץ אלא מן השמים פעשה ידיו של הקב"ה, שנאמר (שמות לב, טז): ”וְהִלָּחֹת מַעֲשֶׂה אֱ-לֹהִים הִנְיָה”, הנה הלוחות שהיו מקדם, ”וְהִפְצִינָה מִכְתֵּב אֱ-לֹהִים הוּא”, הוא המכתב שהיה מקדם, ”חִרֹת עַל הִלָּחֹת”, אל תקרי חרות אלא חירות. וכשאמר הקב"ה לפשה (שם לד, א) ”פָּסַל לָךְ יָשְׁנֵי לוחֹת אֲבָנִים” פחצב סנפיריטון נברא לפשה בתוך אהלו וחצבן, שנאמר (שם, ד) ”וְיִפְסַל יָשְׁנֵי לוחֹת אֲבָנִים פְּרָאשֵׁיִם”, ירד פשה עם הלוחות ועשה ארבעים יום בהר... (פרק מו, ג).

מדברים אלה משתמע כי החומר והצורה של לוחות ראשונים ולוחות שניים לא היו זהים.

מהו הסנפיריטון?

רבי יהודה אומר (כג) כל גזירה וגזירה שעתידה להנתן בירושלים תהא נאה כסנפיריטון הזה. א"ר פנחס תאמר שהסנפיריטון הזה רך הוא, פעשה באחד שירד לרופי לפכור סנפיריטון אפר לו הלוקח על פנת לבדוק אפר לו על פנת כן, פה עשה נטלו והניחו על הסדן והיה פכה עליו בפטיש נבקע הגדן ונחלק הפטיש והספיר לא חסר (ילקוט שמעוני על נ"ד, תעה).

מכאן שמדובר במחצב קשה ביותר.

אפרו: הפטה הזה של סנפיריטון הוא, [...] הביא עשר פכות על המצריים במצרים ועשר על היס: לפיכך ידעו שהוא של נסום, שנאמר: ”ופטך אשר הכית בו את היאור”, פפני התרעומת. והכית בצור. פכאן היה רבי יוסי בן זפרא אומר: הפטה הזה של סנפיריטון הוא. והכית על הצור אינו אומר כאן, אלא ”והכית בצור...” (מכילתא דרבי ישמעאל יז, ה-ו).

יששכר על ספיר, ...והוא פראה תכלת, ונתנה ליששכר לפי שהיו גדולים בחכמת התורה שנאמר (דה"א יב, לג) ופבני יששכר יודעו בינה לעתים וגו', ולוחות התורה של סנפיריטון היו, וכן פצינו בפתן תורה (שמות כד, י) ותחת רגליו כפעשה לבנת הספיר. וידוע כי נפש בעלי התורה צרורה בצרור החיים תחת כסא הכבוד שכתוב בו (יהזקאל א, כו) כפראה אבן ספיר דמות כסא, וצבע זה של תכלת אינו צבע של גאווה כצבע של אדפיומות או צבע ירקות [...]

ששיניהם צבע של גאווה, אבל התכלת צבע של ענוה ושפלות [...] וסגולת אבן זו שהוא טוב לאור העינים ולכן פעבירים אותו על העינים, וכן התורה פאירת עינים ואפרו האבן הזו תועיל לכל כאב ונפיחה באיזה פקום שתהיה בגוף וכן התורה פרפאה לכל הגוף, וכן אפרו רז"ל חש בראשו יעסוק בתורה (רבינו בחיי, שמות כה, טו).

אם כן, לפי המדרש נראה כי לוחות הברית היו עשויים מאבן הספירינן שנראית אבן קשה במיוחד.

מהי אבן הספירינן?

האונקלוס מתרגם את המילה ספיר המקראית לשבזיו. תרגום זה תואם את דעת חוקרים אחרים שכותבים כי אבן זו היא אבן החן לפיס לזולי (lapis lazuli), שהיא אבן חן כחולה. אבן ה-Sapphire משמרת את השם המקראי. בתרגומים אחרים אפשר למצוא את המילים "ספירינן" (תרגום ירושלמי לשמות כד, י) ו"ספירינן" (מדרש תנחומא לכי תשא כו, ג).

על אף שבמקרא לא נזכר תיאורם המדויק של הלוחות, חז"ל נתנו תיאור מפורט על פי הקבלה שבידם: גודל כל לוח היה שישה טפחים על שישה טפחים ועוביים שלושה טפחים. כאשר הלוחות מוצבים זה לצד זה יש לפנינו שני ריבועי אבן, ואילו הצמדת לוח אל לוח בחזיתם או בגבם יוצרת קובייה (בבלי, נדרים לח ע"א). על פי זה חושב הנפח של הלוחות.

לשיטת הגרא"ח נאה (טפח שווה לשמונה ס"מ) נפח הלוחות הוא 110 ליטר (48 ס"מ בשלישית), ולעומת זאת לשיטת החזון איש (טפח שווה ל-9.6 ס"מ), נפחם של הלוחות הוא 197 ליטר בקירוב (57.6 ס"מ בשלישית).

חשובים מאוד להבנתנו את הלוחות, הכתב והמכתב דברי אבן עזרא לפסוק "וַיִּרְדּוּ מִן הַהָר וַיִּשְׂנוּ לְחֹת הַעֲדָת בְּיַדוֹ לְחֹת קְתָבִים מִשְׁנֵי עֲבְרֵיהֶם מִזֶּה וּמִזֶּה הֵם קְתָבִים" (שמות לב, טו):
וטעם בידו. ברשותו. כמו ולקחת בידך עשרה אנשים כי תמהים אנחנו איך יוכל להוריד לוח אחד. ואף כי שנים ביד אחד.

ואחר שהכתוב פפורש שהיו כתובים משני עבריהם אינם אלה שני האבנים פהאבנים הנזכרים בחשן. כי פה שיכתוב מעבר אחד יראה בעבר האחר. ואין פ' כתובים נראים. רק כתובים כי כאשר כתב מזה העבר כן היה כתוב בעבר השני והנה הלוח עב. ואין צריך מ"ס וספ"ך שבלוחות שיעמדו בנס. כי מחלוקת היא בפ' פלת אשורית אם פאושר באותיותיו. או על שם שעלה עפהם פאשור. ועוד אילו היו נראים יראו הפוכים. ואין ראוי לטעון עליו אק היו אלו האבנים יקרות. והתשובה כי היו יקרות פאד בעבור פכתב א-להים שהוא חרות עליהם. כי היו צריכים להיות עבות ואנה יפצא אבן יקרה פאד וארכה אמה ורחבה אמה וחצי. ואמה קופתה. ועוד פאין יפסול משה ב' לוחות אבנים יקרים כפדת הראשונים. והנה לא ידענו היאך היו כתובים עשרת הדברים בב' הלוחות ולא יהפכו. על כן כתוב מזה ומזה הם כתובים אחר שאמר כתובים משני עבריהם. ולא נוכל לדעת אם הלוח נכתב כלו או נשאר לו פארבע פאותיו שזורין. כאשר נעשה אנחנו היום בספרים או אם היה הפכתב עב או דק. ודבר שלא מצאנוהו בקבלה אין טעם לסברותינו (אבן עזרא על שמות לב, טו).

הבדל זה בין לוחות ראשונים ללוחות שניים יכול להיות המקור למחלוקת הקיימת בחז"ל האם צורת הלוחות הייתה עגולה בחלקה העליון או מרובעת (איור 38).

לפי הגמרא בבבא בתרא (יד ע"א) הלוחות היו בצורת ריבוע אבן באורך ששה טפחים על רוחב ששה טפחים, ועובי הלוחות – שלשה טפחים כל לוח. לעומת זאת במסורת היהודית בעקבות הזהר יש גישה כי לוחות הברית מופיעים בצורה של שתי קשתות בחלקן העליון.

הסמל הישן של הרבנות הראשית לישראל

סמל הרבנות הראשית לישראל משנת תשע"ה

איור 38: מחלוקת צורת הלוחות שבאה לידי ביטוי בסמל הרבנות (הרבנות הראשית לישראל, 2021)

המקור לצורה "העגולה" הוא דברי הזוהר:

משה אתגבדו. תאנא, מההוא טלא עלאה, דנגיד מעתיקא קדישא, וכד נגיד ואתמשך לחקל דתפוחין קדישין, נטל קודשא בריך הוא תרין פפורי מנייהו, ואתגלדו, ואתגבדו תרין אבנן יקירין. נשב בהו, ואתפשטו לתרין לוחין... (ספר הזהר פד, ב).

ובתרגום לעברית:

ממה נעשו (הלוחות)? שנינו, מאותו הטל העליון הנמשך מעתיקא קדישא. וכאשר נוזל ונמשך לשדה התפוחים הקדושים, לקח הקב"ה שני כוסות מהם, ונקפאו ונעשו שתי אבנים יקרות. נשב בהם והתפשטו להיות שני לוחות...

הרמ"ק והרב אברהם אזולאי בספרו "אור החמה" מפרשים את דברי הזוהר כי הלוחות ירדו כמין טיפות ונקרשו בבואם לארץ ומכאן צורתם המעוגלת.

כפי שצוין בפרק על אבני אלגביש הרי חומר שמועף באוויר כנוזל יכול לקבל צורה אוירודינמית של טיפה (ראו איור 15 לעיל), אם לוחות הברית ירדו גם הם כנוזל מן השמיים ונתגבשו במעופם כפי שאומר הזוהר, הרי גם הם קיבלו את הצורה האובלית. לעומת זאת לוחות שניים שנחלקו מסלע על פני כדור הארץ לא קיבלו שום צורה אוירודינמית ולכן צורתם מרובעת, כדברי הגמרא.

אולי יש מקום לזהות את הסנפירינן המופיע במדרש עם תרגום ירושלמי הקורא לספיר המקראית בשם "ספירינן". הספיר היא אבן חן המוזכרת גם בין אבני החושן. היא עמידה מאוד וקושיה 9 בסולם מוס (ראו קליין, 2016, עמ' 80). היא מופיעה בצבעים מגוונים אך בעיקר נפוצה בצבעה הכחול האמור להזכיר את צבעו של כיסא הכבוד. נעשה ניסיון לזהות את הצבע הכחול עם המינרל לפיס לזולי (איור 39).

אבן הספיר
(צילום: Kluge, 2006)

אבן הלפיס לזולי
(צילום: Grobe, 2008)

איור 39: אבן הספיר ואבן הלפיס לזולי
(ספיר (אבן חן מקראית), 2019)

איור 40: חותמת העשויה לפיס לזולי
(צילום: Monniaux, 2006)

אך יש לציין כי הלפיס לזולי דומה לספיר רק בצבעו, מבחינה גאולוגית הוא סוג של סלע. שלא כמו רוב סוגי אבני החן, לפיס לזולי אינו מינרל טהור, אלא תערובת של מינרלים שונים. דרגת הקושי שלו נמוכה יותר מהספיר ולכן בעולם העתיק הוא שימש אבן שהשתמשו בה לפיסול וליצירת חותמות (איור 40).

אנו לומדים על קושיו הרב של הסנפירינן מדברי רבנו תם בתוספות (בבלי, קידושין ל ע"ב) בדיון על עמידות האבן והברזל:

כדאמר בעדרש מעשה באחד שלקח סנפירינן לבודקו נתנו על הסדן והכה בקורנס נשבר הקורנס ונחלק הסדן והסנפירינן לא זז ממקומו.

על צבעו נאמר:

היה ר' פאיר אומר פה נשתנה תכלת מכל מיני צבעונין פפנו שהתכלת דופה לים וים דופה לרקיע ורקיע לכסא הכבוד שנאמר (שמות כד, י)

ותחת רגלו נעשה לבנת הספיר וכעצם השמים לטהר וכתוב (יחזקאל א, כו) כפרא אבן ספיר דמות כסא (בבלי, מנחות מג ע"ב).

מקורות

ספיר (אבן חן מקראית). (2019, 2 בפברואר). בתוך ויקיפדיה.

https://he.wikipedia.org/w/index.php?title=אבן_חן_מקראית&oldid=24835299

קליין, מ' (2016). **גן בעדן – המקרא בעין הגאולוג**. שאנן – המכללה האקדמית הדתית לחינוך.

הרבנות הראשית לישראל. (2019, 31 בדצמבר). בתוך ויקיפדיה.

https://he.wikipedia.org/w/index.php?title=לישראל_הראשית_הרבנות=&oldid=26978919

Grobe, H. (2008, January 18). *Lapis lazuli with Pyrite. Afghanistan* [Image].

https://he.wikipedia.org/wiki/קובץ:Lapis-lazuli_hg.jpg

Kluka, Z. (2006, August 12). *Sapphire from Madagascar* [Image].

<https://www.wikiwand.com/pt/Safira>

Monniaux, D. (2006). *China, Qing Dynasty (1644-1912) Mountain Lapis lazuli* [Image].

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Lapis_lazuli_p1070260.jpg